

Ὁ τόμος τὸν ὁποῖον παρουσιάζουμε ἀποτελεῖ μία πολὺ χρήσιμη συμβολὴ πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση. Βεβαίως τὸ πρόβλημα ἔχει ἀπὸ καιρὸ τεθεῖ εὐρύτερα. Ὁ δὲ σχετικὸς στοχασμὸς ἔχει ὀδηγήσει στὴν διαμόρφωση τοῦ κλάδου ποὺ ὀνομάζεται Φιλοσοφία τῆς Τεχνολογίας. Ἀξιόλογες μελέτες ἔχουν δεῖ τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος, ἀλλὰ ὑπάρχουν καὶ σοβαρὲς δυσκολίες πρὸς τὴν κατεύθυνση ἀναπτύξεως αὐτοῦ τοῦ κλάδου. Διότι οἱ «παραδοσιακῶς» φιλοσοφοῦντες δὲν δείχνουν ἐπιθυμία ἐνασχολήσεως μὲ τὰ προβλήματα τῆς τεχνολογίας —δηλαδή μὲ ἓνα κόσμος τοῦ ὁποίου τὶς ἐπιστημονικὲς προϋποθέσεις οὐσιαστικῶς ἀγνοοῦν. Ἀπὸ τὴν ἄλλη δὲ πλευρά, οἱ τεχνοκράτες δὲν διαθέτουν φιλοσοφικὴ παιδεία, οὔτε μποροῦν εὐκολὰ νὰ συνθέσουν ἔργα μὲ τὴν δομὴ ἐνὸς φιλοσοφικοῦ κειμένου. Ἔτσι, πρὸς τὸ παρόν, οἱ σχετικὲς προσπάθειες σχεδὸν ἐξαντλοῦνται σὲ συλλογὲς μικρῶν μελετῶν, ὅπως ὁ τόμος ποὺ παρουσιάζουμε.

Ἀκόμη καὶ ἔτσι, ὅμως, τὸ κέρδος δὲν εἶναι μικρό. Διότι τὸ πρόβλημα ἔχει ἤδη τεθεῖ — καὶ ἔχει τεθεῖ κατὰ τρόπο ἑλλογο. Κατὰ τὴν διάρκειά τῶν δύο τελευταίων αἰώνων ὑπῆρχε μία τυφλὴ πίστις στὴν ἀνάπτυξη τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τεχνολογίας. Ἐθεωρεῖτο ὡς *a priori* δεδομένο ὅτι αὐτὴ ἡ ἀνάπτυξη παράγει αὐτομάτως εὐεργετικὰ ἀποτελέσματα γιὰ τὴν ἀνθρωπότητα. Πιὸ πρόσφατα ὅμως ἀναπτύχθηκε ἓνα ἀντίθετο ρεῦμα, ἐξ αἰτίας ὀρισμένων συνεπειῶν τῆς τεχνολογικῆς, κυρίως, ἀναπτύξεως. Συνεπειῶν ἄλλοτε ἀπλῶς ἀρνητικῶν, ἄλλοτε ἀνεπιθυμητῶν, ἐνίοτε δὲ καὶ καταστροφικῶν. Ἡ ἀντίθεση πρὸς τὴν τεχνολογικὴ ἀνάπτυξη ἔτεινε νὰ λάβει μορφή συρμοῦ —πολὺ συχνὰ δὲ μὲ κριτήρια συναισθηματικὰ καὶ ὄχι λογικά.

Ἡ Φιλοσοφία τῆς Τεχνολογίας τηρεῖται πέρα ἀπὸ αὐτὰ τὰ ἄκρα — εἴτε τῆς ἄκριτης λατρείας, εἴτε τῆς δεισιδαιμονικῆς ἀπορρίψεως τῆς τεχνολογικῆς ἀναπτύξεως. Μόνο τότε, ἄλλωστε, εἶναι δυνατόν ἡ φιλοσοφία νὰ συμβάλει οὐσιαστικὰ στὴν ὑπόθεση τῆς σύμμετρης ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς κοινωνίας. Καὶ μόνο τότε εἶναι δυνατόν νὰ δείξει τοὺς δρόμους γιὰ τὴν ἀπάλειψη τῶν σημερινῶν ἐντόνων στρεβλώσεων καὶ ἀρνητικῶν στοιχείων αὐτοῦ ποὺ ἀποκαλεῖται «πρόοδος». Καὶ πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ, ἐργασίες ὅπως αὐτὲς ποὺ συνθέτουν τὸν παρόντα τόμο ἀποτελοῦν οὐσιώδη συμβολή.

Παναγιώτης ΤΖΑΜΑΛΙΚΟΣ

Μανώλη ΜΑΡΚΑΚΗ, *Φιλοσοφία τοῦ Πνεύματος*, Τόμος Α', Ἀθήνα, «Οἱ Ἐκδόσεις τῶν Φίλων», 1989, 446 σελ.

Στὸ σημαντικὸ αὐτὸ ἔργο ὁ κ. Μαρκάκης προσεγγίζει τὸ πρόβλημα τῆς ἐλληνικῆς αὐτοσυνειδησίας στὸν ἐλληνικὸ χρόνο (ἀπὸ τὸν Ὅμηρο ἕως τὸν

Ἐλύτη) μὲ τὴν ἔννοια τῆς διθυραμβικῆς βουλήσεως. Πρόκειται γιὰ ἓνα γενναῖο ἐπιστημονικὸ ἐγχείρημα ποὺ ἀναλαμβάνεται χάρις στὴν προσωπικὴ μεταστοιχείωση τῶν μεγεθῶν, τὴν ὁποία ὁ συγγραφέας ἐπιχειρεῖ μὲ κριτικὴν ἀπόστασι καὶ δημιουργικὴ πρόθεσι. Ἡ ἀπουσία βιβλιογραφικῶν πηγῶν ἀπὸ τὸ ἔργο εἶναι δηλωτικὴ τῆς ἰσχυρᾶς πνευματικότητος τοῦ συγγραφέως, καί, συγχρόνως, ἀποκαλυπτικὴ τοῦ βιωματικοῦ χαρακτήρος τοῦ ἔργου τὸ ὁποῖον, ὡστόσο, δὲν ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τῶν ἐπιστημολογικῶν παραδοχῶν του· ἀντίθετα ἡ ἐπίγνωση τῶν ἐπιστημολογικῶν προβλημάτων στὸ ἐπίπεδο τῆς μεθοδολογίας του ἐνισχύουν τὸ κῦρος τοῦ ἔργου. Στὸ καθ' ἑαυτὸ ἔργο, ἡ ποίησις, ἡ φιλοσοφία, ἡ ἐπιστήμη, ἡ πολιτικὴ, ἡ τέχνη, καὶ τὸ θρησκευτικὸ δῖωμα, ὡς ἐκφάνσεις κρίσιμες τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, ἔλκουν τὴν φιλοσοφικὴ ἐνατένισι τοῦ συγγραφέως ὅχι τόσο πρὸς σχολιασμόν τους, ἀλλὰ, κυρίως πρὸς ριζικὴν ἐπανατοποθέτησίν τους σ' ἓνα ἐννοιολογικὸ περίγραμμα συμπαγὲς ποὺ ὀρίζεται μὲ σαφήνεια, ἐνῶ, ἐξ ἄλλου, τίθενται ἐρωτήματα νέα, ὥστε νὰ ἐκτιμηθεῖ ἡ συνοχὴ τῆς ἐννοίας τῆς διθυραμβικῆς βουλήσεως. Ἡ διθυραμβικὴ αὐτὴ συνιστῶσα τίθεται ὡς ἀρχὴ σχεδὸν βιολογικὴ τῆς ἑλληνικῆς αὐτοσυνειδησίας. Ἀκόμη ἐπανατοποθετεῖται ἡ ἔννοια τῆς καιρικότητος, ἐμπλουτισμένη μὲ στοιχεῖα κοινωνιολογικά ὡς κρίσιμη, καὶ γι' αὐτὸ χρήσιμη, ἀναλυτικὴ κατηγορία γιὰ τὴν ἐρμηνεία τῆς πνευματικῆς ἐποποιίας. Τὸ βιβλίον αὐτὸ δημιουργεῖ δυνατότητες γιὰ μιὰ νέα φιλοσοφικὴν ἐνατένισι στὴν ὁποίαν τὸ μεταφυσικὸ στοιχεῖον τίθεται δίπλα στὸν ὀρθὸ λόγον, ἐνῶ ἡ μυθικὴ διάστασι τοῦ πνεύματος ἀποκτᾷ ἐμβέλεια δίπλα στὴν ἐννοιολογικὴν ἀφαίρεσι. Ὁ τρόπος αὐτὸς ἐνατενίσεως τοῦ κόσμου ἀντιπαρατίθεται πρὸς τὸν ἀπομυθοποιημένον συχνὰ ἐρήμην τῆς μεταφυσικῆς δυτικὸν φιλοσοφικὸν στοχασμό, καὶ ἀποτελεῖ προσωπικὸ ἐπίτευγμα. Στὸ ἔργο αὐτὸ τὸ βιωματικὸ στοιχεῖον ὀδηγεῖται στὴν ἀφαίρεσι· διατηρεῖται ὡστόσο κραταιὸ καὶ ἰδιότυπον, ὡς βίωσις ἄμεσι τοῦ πνεύματος, ὅταν τὸ ὑποστασιακὸ γεγονὸς μεταβάλλεται σὲ πρότασι γιὰ τὸ νόημα τοῦ ὄντος ἢ γιὰ τὴν λύσι τοῦ ἱστορικοῦ δράματος. Στὰ κείμενα τοῦ συγγραφέως ἡ λέξι ἔχει μιὰ δύναμι σχεδὸν πρωτεϊκὴ, ὡς εἰκονικὴ ἢ ὡς ἀνεικονικὴ παραστατικότης. Ἡ γλωσσικὴ καλλιέπεια ἀποτελεῖ καθ' ἑαυτὴν αἰσθητικὴν πραγμάτωσι, ἀλλὰ καὶ κατηγορηματὴ τῆς ἴδιας τῆς αἰσθητικῆς μαρτυρίας του, στὴν ὁποίαν εἶναι ἀφιερωμένα τρία κεφάλαια τοῦ ἔργου. Τὰ κείμενα αὐτά, γραμμένα σὲ ποιητικὸ ὕφος, ἀπαιτοῦν ἐρμηνείαν, ἐνῶ ἡ προσπάθεια μεταστοιχειώσεώς των σὲ παραδοσιακὸ φιλοσοφικὸ ὕφος εἶναι φανερό πως θὰ ἐπληττε τὴν πληρότητα τῆς προσωπικῆς ἐνοράσεως: ματιὰ καθαρὰ ἑλληνικὴ, ποὺ ὑπενθυμίζει τὴν προσωκρατικὴν φιλοσοφικὴν παράδοσι· ματιὰ ποὺ κατοχυρώνεται ἐπιστημολογικὰ στὴν σημαντικὴν εἰσαγωγὴν τοῦ ἔργου ὡς μέθοδος προσεγγίσεως τοῦ κόσμου, τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἀλήθειας. Στὸ Παράρτημα τοῦ

τοῦ αὐτοῦ περιλαμβάνονται τέσσερις μονογραφίες: «Σύστημα μιᾶς φιλοσοφίας τῆς πράξεως», «Ἡ φιλοσοφία τοῦ ωραίου», «Ἡ φιλοσοφία τοῦ διώματος» καὶ «Ἡ φιλοσοφία τῆς ἀγωγῆς». Στο πλαίσιο τοῦ στοχασμοῦ τοῦ Μανώλη Μαρκάκη ὁ ἄνθρωπος, ἀλλὰ καὶ τὸ ἴδιο τὸ ὄν, ἐλοῦν σὲ κατάσταση διαφυγῆς. Οἱ νέοι τρόποι τοῦ ὄντος, ὅπως ἀποκαλύπτονται στὴν τελετουργία τῆς πράξεως καὶ στὴν ὑψιπέτεια τῆς ἀφαιρέσεως, στοιχειοθετοῦν τὸ νόημα τῆς διαφυγῆς αὐτῆς ἀπὸ τὸ γίγνεσθαι τῶν αναγκαιοτήτων πρὸς τὴν ἀπόλυτη ἐλευθερία τοῦ Ἐνός. Ὡστόσο, τὸ ἀπόλυτο αὐτὸ Ἐν πρὸς τὸ ὁποῖον ἀενάως κινεῖ τὸν ἄνθρωπο ἕνας νόστος ἐσώτατος κι ἀκατάλυτος, ὑπερβαίνει κάθε παρουσίαν του. Παρόμοια «ἀνυπαρξία» τοῦ ἀπολύτου Ἐνὸς δὲν ἀφορμᾶται ἀπὸ μηδενικὲς παραδοχές. Καθὼς τίποτε δὲν ὑπάρχει ἔξω ἀπὸ τὸν χρόνο καὶ τὴν διάρκεια, τὸ Ἐν εἶναι ἓνα κατηγορήμα κοινὸ τῆς θεότητος καὶ τοῦ κατωρθωμένου ἀνθρώπου· εἶναι «ἡ σιωπὴ μιᾶς ἄλλης μορφῆς ἀνυπαρξίας» (σ. 446). Κρίση ἐμβριθῆς, ὑψηλῆς φιλοσοφικῆς ἀξίας, ποὺ γίνεται δηλωτικὴ ἐσώτερων ὑποστασιακῶν ἱεραρχήσεων στὸ νόημα τῆς πράξεως καὶ στὴν ἀμφισημία τοῦ αἰῶνος. Τέλος, ἡ μαθηματικὴ διάνοηση εἶναι προσφιλὴς στὸν συγγραφέα ἐνῶ ταυτόχρονα ὁ ἴδιος ἔχει ἐπίγνωση τῶν ὁρίων τῆς.

Ε. ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ
(τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν)

Χριστίνας ΦΙΛΗ, *Ἀμφίδρομα. Παράλληλες ἀναζητήσεις Ἐπιστήμης καὶ Τέχνης*, Ἀθήνα 1987, Σμίλη, 247 σελ.

Στὸν πρόλογο τοῦ βιβλίου ὁ Ἀκαδημαϊκὸς κ. Κ.Ι. Δεσποτόπουλος παρουσιάζει μὲ τρόπο εὐσύννοπτο καὶ ἀκριβῆ τὸ ἔργο τῆς μαθηματικοῦ καὶ ποιήτριας Χριστίνας Φίλη καὶ ὀριοθετεῖ τὸ πλαίσιο στὸ ὁποῖο κινήθηκε ἡ συγγραφέας.

Πρόκειται γιὰ δεκατέσσερα κεφάλαια, ἢ μᾶλλον θέματα, ποὺ ἐπέλεξε ἡ συγγραφέας γιὰ νὰ δείξει τὴν ἐπίδραση τῆς ἐπιστήμης στὴν Τέχνη ἀλλὰ καὶ τὶς συχνὰ παράλληλες ἀναζητήσεις τους.

Στὸ πρῶτο κεφάλαιο «Ὁ Μαλλαρμέ καὶ τὸ βιβλίο του» περιγράφεται ἡ ἐπαναστατικὴ δόμηση τοῦ ξεχασμένου *Βιβλίου* τοῦ Μαλλαρμέ ποὺ ἡ ἀνέφικτη πραγμάτωσή του ἀποτέλεσε τὸ ὄνειρο τῆς ζωῆς τοῦ ποιητῆ. Προτιθέμενος νὰ ἀπελευθερώσει κάθε ποίημα ἀπὸ τὴν ἀντίφασή του, τὸ γεγονὸς δηλ. ὅτι «προικισμένο μὲ μία διάρκεια ἔπρεπε ταυτόχρονα νὰ κατακτήσει ἓνα κάποιο ἀφηρημένο χρόνο», ὁ Μαλλαρμέ συγκέντρωσε ὅλη του τὴν προσπάθεια στὸ νὰ μεταφέρει μέσα στὸ χρόνο τὴ δομικὴ διάταξη.